

Toldregnskaber kritisk belyst

Af Troels Dahlerup

Ved amanuensis Poul Enemarks forsvar af sin disputats »Studier i Toldregnskabsmateriale i Begyndelsen af 16. Århundrede« var de officielle opponenter professorerne dr. phil. Svend Ellehøj og dr. theol. Troels Dahlerup. Medens førstnævnte ventes at annoncere arbejdet i Historisk Tidsskrift, udgives her manuskriptet til sidstnævntes opposition, idet det alene har været underkastet en lettere redaktion med tilføjelse af enkelte henvisninger, supplerende noter m. v.

Højtærede dekan, højlærde professores, vellærde doctores, ærede tilhørere, kære præces:

Vi står her med en bog – eller rettere sagt: to bøger, som vi i snart temmelig lang tid har ventet på, og medens de indviede har regnet med, at nu, endelig og omsider, kom det magistrale værk, der definitivt fortalte os alt om dansk stude-export omkring den nyere tids begyndelse, hvorfra, hvortil, hvor mange og hvorfor, viser det sig, at værket er kommet til at handle om noget ganske andet.

Præces har gennem sine mangeårige studier i et stedse mere begrænset materiale (dvs. tidens få bevarede toldregnskaber) fundet den ene tekniske vanskelighed efter den anden, hvilket har forhindret ham i at færdiggøre den imødesete lille studie over vore stude og deres færden i handelslivet.

Det, der er så helt specielt ved dagens handling, er, at præces i stedet for at give op over for sine mange vanskeligheder (og eventuelt i stedet skrive en bog om noget helt andet) med sin vante og velkendte grundighed har sat sig for at undersøge, *hvorfor* det eksisterende kildemateriale *ikke* har kunnet anvendes til det formål, som forskningen i almindelighed til denne dag har ment, at det skulde benyttes til, nemlig til handelshistorie.

Det vil således sige, at emnet fra oprindeligt at have været anlagt som en normal *case study* har forskubbet sig til at blive en historisk-metodisk undersøgelse: *hvorledes* skal man overhovedet behandle kilder af en sådan art; hvilke problemer opstår, hvilke vanskeligheder må den gode historiker tage højde for, inden han vover at drage realhistoriske konklusioner? For – som præces så helt rigtigt fremhæver allerede fra starten

(s. 22): Dette materiale kan absolut ikke henregnes til de historiske kilder, der taler for sig selv. Her er vi så ganske enige, idet jeg dog finder det et spørgsmål, om der overhovedet findes sådanne idelle »selvtalende« kilder.

Derfor slipper vi i dette værk for en skrivebords-teoridannelse, der med vold og magt presses ned over et muligvis til thesens besvarelse uegnet kildemateriale. Som god realhistoriker og sund metodiker ved præces til fulde, at metode og teoridannelse først kan bringes i anvendelse, når den historiske tekniks krav er opfyldt; først skal kildematerialet fremdrages, derpå læses, dateres, sættes in i sin kontekst, dvs., at vi skal begynde med at bruge alle de gode gamle – i vore dage næsten glemte – kunster: heuristik, palæografi, metrologi, kronologi og så fremdeles, inden vi overhovedet har lov til at beskæftige os med, hvad det egentlig er, der står i kilden.

Efter forordets noget højtflyvende start med de store udsyn og internationale perspektiver kommer vi derfor i første hovedafsnit (s. 23–58) ned i et mikrokosmos, i denne detailrige, meget omhyggelige *præsentation* af »Det foreliggende regnskabsmateriale«, en redegørelse for det bevarede danske kildemateriale, der er gjort med så stor omhu, at jeg alene undrer mig over, så let præces er gået hen over et dog ikke helt uvæsentligt spørgsmål, som en historiker, der arbejder med så gamle arkivalier, aldrig bør glemme: Hvorfor i al verden er netop *disse* kilder bevaret?

Hvor selvfølgelig det end er, at historien må skrives på grundlag af de bevarede kilder, må vi aldrig glemme problemet om disses større eller mindre grad af repræsentativitet, eller sagt på en anden måde: hvorfor har vore gamle, længst hensovne kolleger på arkiverne *ikke* også her foretaget en kassation?

I virkeligheden ved præces det udmærket godt, idet han (bl. a. s. 26) er inde på tanken: med en enkelt undtagelse (Ålborg-regnskaberne 1517–19) er samtlige disse regnskaber knyttede til *dronning Christines finansforvaltning*.

Om man vil, kan man også stille spørgsmålet omvendt: hvor er regnskaberne fra rigets øvrige toldoppebørsel? Disse er naturligvis kasserede af de omhyggelige rentekammerarkivarer, hvilket i hvert fald i flere tilfælde direkte kan konstateres ved gennemsyn af Rentekammerets kassationsprotokoller (jfr. RTK 11.45 fra 1725).

Og hermed er vi inde på een af præces' helt rigtige hovedtanker: hvad var hensigten med disse regnskaber? Hverken den at forsyne eftertidens historikere med en let tilgængelig handelsstatistik, endsige at opstille materiale til personnavneforskning o. m. a., nej, flere af disse regnskaber kan jo knap og nap kaldes toldregnskaber, idet de faktisk er at opfat-

te som bilag til dronningens *husholdningsregnskaber*. Og som hus- eller hofholdningsregnskaber har de følgelig næppe haft noget at gøre med det kassationsivrige Rentekammer (hvortil vel oprindeligt ej heller Øresundstolden hørte), men de kom til at bero i *Geheimearchivet*, dvs. i et »historisk arkiv«, der sjældent kasserede, men til gengæld havde den last at forsøge at fordele sine arkivalier efter »saglige« kriterier, hvilket kan forklare, at flere af disse »toldregnskabsagtige bilag« benyttedes til at rekonstruere nogle – Geheimearchivet principielt uvedkommende – »toldregnskabsarkiver«.

Det er i denne forbindelse morsomt at se (note 11 ad s. 33 = II s. 98 f.) vore to førende specialister på feltet uafhængigt af hinanden i skøn samdrægtighed føre et i dronningens regnskabsbog liggende toldbilag sammen med det »toldregnskab«, hvoraf det er en integrerende bestanddel. »Atter det skilte sammen sig fører«.

Derimod forekommer det mig lidt af en unøjagtighed, når præces (note 40 ad s. 68 = II s. 107) lader regnskabsføreren Hans Reffs jorbogsudkast for *Hardsyssels provsti* ligge i dronningens regnskabsbog på grund af en »tilbøjelighed til at fordele materialet efter personen i stedet for efter funktionen«. Begge dele er dog *regnskabsføreren embedspapirer*, men vel at mærke fra to embeder, dels som dronningens kansler, dels som domprovst i Ribe (et fedt embede, som det utvivlsomt var dronningen, der skaffede ham som belønning for tro tjeneste).

På dette sted kan det vel også bemærkes, at præces har fulgt god skik ved at forsøge et eller andet sted at citere begge sine officielle opponenter. I det ene tilfælde har det øjensynligt ligget lidt tungt; man kan se, hvorledes præces i sin fortvivelse har fundet frem til dette lokalhistoriske arbejde om netop Hardsyssel og kansler Hans Reffs dobbeltstilling som også provst i Ribe (hvorunder Hardsyssel sorterede)¹. Det står i forbindelse med den udmærkede administrationshistoriske redegørelse for dronningens finansforvaltning (s. 68), og jeg forstår fuldt ud, at præces ligesom har søgt at dække sig ind ved på dette sted at »undlade at anføre slutnoten«, denne famøse note 40 (= II s. 107).

Hvis præces var gået til yderlighederne og havde læst denne lille lokalhistoriske opsats med omtanke, ville han faktisk have kunnet hente een ting med relation til hans emne, in casu den administrationshistorisk vigtige og iøvrigt dygtigt gennemførte redegørelse for forholdet regnskabschef/underordnet skriver, hvor håndskriften rejser spørgsmålet, hvorvidt et med gennemført anvendelse af førsteperson (»jeg«, dvs. Hans

1. Hardsyssels Årbog nr. 54 (1960) s. 77–139.

Reff) ført regnskab nu også er *skrevet* af pågældende. Præces deler fornuftigvis William Christensens opfattelse, at det skal man være meget varsom med at slutte. Men i dette nævnte lille arbejde mener jeg at have fastslået, at endnu et tilfældigt bevaret Hardsyssels-regnskab, som er ført i Hans Reffs navn (altså i første person), er skrevet af samme hånd, som findes i flere hofholdnings- og toldregnskaber (vist den hånd, præces benævner *skriverhånd A*), men det vel at mærke på et tidspunkt, hvor vi har dokumentation for, at Hans Reff opholdt sig i Rom!

Helt rigtigt konkluderer præces, at de udgivne regnskaber² således må betragtes som en samling indtægtsbilag, ofte af foreløbig, kladdemæssig art, hvorfor de umiddelbart ikke er anvendelige til statistiske formål. Og derfor opstilles i hovedafsnit III (s. 93 ff.) et veritabelt *problemkatalog*, som jeg kan anbefale enhver, der ganske kort ønsker et lille overblik over arbejdets indhold, these og hele anlæg:

Der er her tale om varernes transportretning, kronologiske problemer, de altid kildne emner mønt, mål og vægt, og endelig det meget store og ikke mindre tunge slutafsnit om navneterminologien.

Transportretning (s. 98 ff.)

I betragtning af, at kritikken af »den hidtidige forskning« af gode grunde rent praktisk kommer til fortrinsvis at blive rettet imod den nyeste fremstilling, der bredest muligt har beskæftiget sig med problemkomplekset, er det et overordentligt smukt træk i denne bog, at præces gemmer dødsstøddet til en Ekskurs, hvilken tilmed er pint ind midt i notebindet (II s. 193 f), og omvendt udbreder præces her en gevaldig ros, formentlig fordi det er næsten det eneste sted, hvor han ikke totalt er uenig med dr. Schwetlik³.

Alligevel nøjes præces ikke med at afskrive andres resultater; de skal helst benyttes til at nå endnu videre frem. Specielt Gottorp-regnskaberne er her af interesse, fordi vi synes at have mulighed for at følge varebyttet mellem Danmark og det sydlige udland lidt nøjere. Nu interesserede tolderne sig alene for at opkræve afgifterne, men slet ikke for om varen sendtes i den ene eller anden retning, hvorfor man gennem studier af *varearterne* har søgt at fastslå varebyttets form, d. v. s. at man gik ud fra, at f. eks. heste og okser måtte være danske (dvs. nord-) varer, som omvendt vin, klæde og krydderier m. m. måtte komme syd fra.

2. Dronning Christines Hofholdningsregnskaber, udg. Will. Christensen (1904).

3. Disp. trykt i ZGSH 85/86 (1961) og 88 (1963).

Men også denne i sig selv så sandsynlige tommelfingerregel lykkes det præces at omstyrte, idet han overbevisende dokumenterer, at denne handel ikke udelukkende kan betragtes som nord-syd-rettet, selv om toldstedet faktisk lå som en »sluse« mellem nord og syd. I virkeligheden skal en ikke ubetydelig handel opfattes som gående *øst-vest*, idet friserne på Slesvigs vestkyst sendte deres landbrugsvarer til østkystens store byer (Kiel, Eckernförde osv.) og til gengæld modtog købmandsvarer som klæde, kram og krydderier. Kun fordi handelsvejen fra Friserområdet til disse byer tilfældigvis ramte Gottorp toldsted *sydfra*, kommer disse (den danske eksporthandels varer lignende) varer til at gå »den modsatte vej« af, hvad vi ellers skulde formode: at landbrugsvarer sendtes nordfra, medens byttevarerne kom sydfra. Rent konkret vil dette således betyde, at f. eks. smør ikke blot kan sendes fra nord imod syd, men også omvendt, blot at der i sidste tilfælde rent faktisk var tale om en fra vest imod øst gående transport!

Således bliver et ellers så bestikkende kriterium for handelsveje og varernes hjemsted af tvivlsom gyldighed; men præces lader os ikke i stikken, idet han i stedet opstiller sit *pendulkriterium*. Når en handlende gerne optræder i toldregnskaberne *to* gange med ret kort tidsinterval imellem, vil der gerne være tale om import over for eksport. Hertil viser det meget instruktive bilag 6 (II s. 204–209), hvorledes vi kan kortlægge enkeltfirmaer og deres virke med at formidle varebyttet via hyppige returrejser.

Uden på nogen måde at ville bebrejde præces, at han i sin gennemførte redelighed har valgt denne noget besværligere vej til bedre og sikrere resultater (thi hans princip forekommer mig særdeles overbevisende), virker det alligevel, som om han her er standset »et toldsted for tidligt«, idet han tilsyneladende forholder os oplysninger om et problem, der for mig at se lyser ud af dette bilag 6:

Mon ikke præces kender anekdoten om manden, der hver dag passerer toldstedet med sin fine kuffert. Tolderne undersøger den; men da den er tom, får han lov at passere. Nu bliver han ved at komme igen, dag efter dag, indtil det omsider går op for de stakkels toldere, at manden simpelthen smugler *kufferter*.

Netop på grundlag af præces eget bilag 6 (fra Gottorp-regnskaberne 1510) mener jeg at kunne udlede et fint kriterium for vareretning, idet hver eneste *vogn* går imod nord, d. v. s. at alene dette, at en vogn fortoldes, synes at indicere sydvare på vej mod nord! Man spørger sig selv, om fragtmændene har solgt deres vogne i Danmark og vendt tilbage til fods?

En kontrol i de trykte Gottorp-regnskaber 1484–85⁴ giver et ganske tilsvarende billede. F. eks. rejser en storspeditør som Peter Sickmann (hvis virksomhed iflg. dr. Schwetlik overtages af enken, der ægter den i bilag 6 behandlede Hinrick Hasenwinckel) tilsyneladende udelukkende imod nord.

Også præces' bilag 14 (II s. 217) får betydning i denne sammenhæng, idet præces ganske vist ud fra en benefit of the doubt rent hypotetisk lader muligheden stå åben for, at Thomes Koch og Kalli Peters(en) har sendt smør *fra nord til syd*, og det vel at mærke i vogne. Nu kan Kalli Petersen efter sit navn udmærket godt være friser, d. v. s. at hans vogn netop kan vise, at dette smør er en vest-øst-vare, der følgelig rammer Gottorp-toldstedet *sydfra* på vej til f. eks. Kiel. Og vel er Thomes Kochs navn ikke til at nationalitetsbestemme, men hvis hans smør kommer nordfra, passer det smukt, at regnskabet *ikke* omtaler nogen vogn. Den findes kun i præces' hypotese.

Nogen eentydig tolkning af dette besynderlige fænomen skal jeg ikke indlade mig på (i øvrigt ynder præces rundt om i værket at antyde, at han jo også skal have noget at bestille i den kommende tid). Men i betragtning af, at de »klassiske« danske exportvarer var heste og stude, d. v. s. var *selvtransporterende*, medens byttevarerne (klæde, vin, kram osv.) nødvendigvis måtte køres, er det en nærliggende tanke, at de mange *tomme* returvogne var toldfrie. Selv når eksportvaren krævede vogn, var det gerne en massevare som sild, smør og huder, og i sin fremragende gennemgang af transportmidler og vareemballager viser præces, at i sin ældste form inkluderede tolden ofte et helt »vognlæs« (et *foder*), d. v. s. at vare og vogn kunne fortoldes under eet.

Først som fragtmandserhvervet udvikles, må man til at skelne imellem de mange forskellige købmænd, hvis varer transporteres af fragtmanden, og tilmed holde dennes toldansvar for egen vogn for sig. Her burde præces måske dog have skelnet klarere imellem »fragtmænd«, der hver stiller sin vogn til rådighed for mange småhandlende, og de store »speditørfirmaer«, som kunne transportere en storkøbmands varemasser, i givet fald i en veritabel vognkolonne, og som ikke blot tog sig af selve transporten, men også lagde tolden ud (hvorefter storkøbmand og »speditør« kunne diskutere regningen og dens enkeltposter, herunder tolden).

At fragtmandsproblemet er meget væsentligt, er præces dog ganske på det rene med, og ikke mindst i det senere afsnit om nationalitetsproble-

4. Da. Mag. 6 VI (1933).

matikken oplyses vi om, at toldregnskaberne følgelig ofte blot registrerer transportfirmaet, men ikke altid dets kunder, købmændene, hvilket i allerhøjeste grad kan bidrage til at gøre statistikker over dansk/tysk handel meningsløs.

Dateringsproblemer (s. 107 ff.)

Det glæder en gammel »tekniker« at se den høje prioritering, som præces giver dateringsspørgsmålene. »Man er naturligvis afhængig af en yderst nøjagtig datering« siger han (s. 107 nederst), og at dette ikke må opfattes som en frase, fremgår af problemkataloget (s. 95), samt af hele afsnit I, hvor megen flid og møje anvendes på at nå frem til en korrekt tidsfæstelse af mindre sikkert, ja eventuelt helt udaterede regnskaber.

F. eks. får vi s. 41 nederst det nydeligste eksempel på opløsning af en sjuksket, ufuldkommen dato, idet det af konteksten fremgår, at der her må være tale om Knud konge og ikke Hellig Olav ⁵.

Og s. 56 (lin. 5 i afsnit nr. 10) får vi trøsterigt at vide, »at dateringen vækker ingen vanskeligheder«. Rent sprogligt ville jeg foretrække: *volder* ingen vanskeligheder, men da præces' opmærksomhed altså ikke er *vakt*, lader vi et øjeblik dette ligge og går til s. 75 (3. sidste lin.) med datoen 25. november 1504. Kilden hertil er (iflg. note 7) naturligvis dronning Christines brevbog ⁶, hvor datoen desværre ikke er opløst, men alene anført som (ikke 25. nov. = Catharine dag, men) *feria secunda proxima post festum Katharine virginis*, og da 25. nov i 1504 faldt på en mandag, vil vi således rent mekanisk nå frem til 2. december! D.v.s. medmindre der foreligger en fejl, idet præces som kyndig praktikus gør os opmærksom på (f. eks. s. 108), at en sådan datering, en mandag efter en helligdag, der netop faldt en mandag, på forhånd er mistænkelig (måske lige frem fejl for *ipso die*).

Hvor rigtig denne skepsis end er, kan jeg ikke lide præces' teori om »jødisk dateringsmåde« (s. 108), som forekommer mig temmelig søgt over for et forsøg på simpel slutning til virkeligheden: en trist mandag morgen i november starter skriveren rent rutinemæssigt med at notere: mandag efter (respektive: *secunda feria post*), og spørger da sine kolleger: ja hvad var det nu for en helligdag, vi fejrede i går? Hvortil et kvikt hoved gør ham opmærksom på, at selve denne dag var Catharine dag,

5. »Cuigentesimo Nonno« (s. 46 lin. 7) er selvfølgelig en af de vist ret få trykfejl (for: Quingentesimo Nonno).

6. Udg. Da. Mag. 4 V (1884), her s. 86.

d.v. s. at han foretager en slags rettelse, men vel at mærke uden at gennemføre den tilbunds ⁷.

Vi vender derpå tilbage til s. 56, hvor dateringen som sagt ikke har *vakt* nogen vanskeligheder for præces, der her lige så skråsikkert, som han s. 75 viste, at Catharine dag var 25. november, nu antager, at den faldt 2. august!

I betragtning af, at præces her har et regnskab for 1519–21, hvori der blot er een eneste indførsel fra 1519, tyder det dog klart i een bestemt retning: at det formentlig var ret sent på året, d. v. s. at et tidspunkt sidst i november simpelthen ikke kan passe bedre.

At jeg opholder mig så længe ved netop denne dateringsfejl, skyldes, at vi her har mulighed for bag om præces' arbejde at kunne konstatere kilden til hans desværre mange dateringsfejl. Præces har, i stedet for at benytte Grotefends *Zeitrechnung*, søgt at skyde genvej via den uopsplidelige, men desværre upålidelige (og genoptrykte) Bauers kalender. Af den halve snes Catharinaer, der opregnes i Grotefend, kender Bauer blot de tre, men desværre i følgende uheldige rækkefølge:

1. Katarina (uden nærmere kendingstegn) = 2. august.
2. Katarina af Siena (30. april), som vi roligt kan lade ligge; om end hun forleden udnævntes til *doctor ecclesie*, kanoniseredes hun så sent som 1461 og optræder uden for sit hjemland næsten kun i dominikanerkalendere.
3. Den rigtige, oldkirkelige Katarina *virgo* et martyr = 25. november. Præces har altså simpelthen grebet den øverste i Bauers pose, skønt hun, der blot var enken Birgittes datter, kanoniseret så sent som 1484, som speciel svensk helgeninde næppe har haft større chance for popularitet i Danmark, i hvert fald ikke uden for Birgiterklostrene.

Den rene komik – sjældent i denne gravalvorlige bog – møder vi s. 79 (andet afsnits fjerde lin.), hvor »midfaste nest forleden« uhyre forsigtigt omtales som »engang i første uge af marts«. Hvis midfaste her betyder midfaste *ugen*, må vi dog regne mandagen med, d. v. s. fra 28. febr. til 5. marts; men præces er klar over, at der evt. kan være tale om midfaste *søndag*, d. v. s. 6. marts (jfr. hertil note 4 = II s. 109). Men ikke nok med begge disse i og for sig forsvarlige løsninger, fremturer noten: »hvis midfaste skal opfattes som en konkret dag, må det vel blive torsdag 3. marts.«

Hvis præces tænker på midfasteugens midterste dag, må det dog blive

7. Denne fejltype kender præces udmærket fra regnskabernes tal (s. 114 ned.), f. eks. kan et forsøg på at rette 14 til 16 medføre et tal som XVI (!).

quarta feria, eller på tysk: Mittwoch, hvilket dog er en dateringsmåde, jeg aldrig er stødt på⁸. Men formentlig er det atter den ulyksalige Bauer, der spørger, idet denne i et forgæves forsøg på hjælpsomhed omtaler en efter sin messeliturgi *salus populi* benævnt dag. Denne optræder såvel om efteråret som i fasten, nemlig *torsdag* i midfasteugen.

For at blive ved s. 79 er det i øvrigt rent realhistorisk af interesse at fastslå regnskabsaflæggelsen så nøjagtigt som muligt, idet kong Hans døde 20. februar, d.v. s., at vi ser den endnu ikke kronede Christiern II, som endnu ikke havde underskrevet nogen håndfæstning, i fuld gang med at tømme Øresundstolderens kasse!⁹

Men denne detailkritik forhindrer ikke, at præces, som god pædagog, opstiller de helt rigtige principper (som han så til gengæld ikke altid fuldt ud følger). Blot man her holder sig til hans *teori*, er også dette afsnit særdeles lærerigt. F. eks. kan det store hovedeksempel s. 111 f. bruges som et velegnet demonstartionsobjekt; thi – som han konkluderer – det kan ofte være håbløst at søge en for os rationel og fast kronologi i det ofte meget sjukskede grundmateriale. Og at erstatte blind tillid til kildens ord med »rekonstruktionsforsøg« vil være at vakle fra den ene grøft til den anden.

Og præces slutter dateringsafsnittet med et par fine eksempler, på f. eks. den »klassiske« fejl at forveksle cathedra Petri (s. 110 ned.) med Petri ad vincula, samt sammenblandingen af nativitatis Marie og visitationis Marie (s. 112) via folkesprogets »geburt«, respektive »barckgang«, d. v. s. endnu een af disse »halvtgennemførte« rettelselser af toldskriveren.

8. Når præces s. 333 (2. lin. f. o.) selvbevidst fastholder, at midfaste er søndagen (Lætare) eller »ugen der omkring«, er dette vel blot en lapsus for »den forudgående uge«.

9. Betydningfuldt, at præces, der såvel s. 79 som s. 333 absolut foretrækker at opfatte midfaste som en konkret dag (søndag, respektive det famøse torsdag) på s. 83 (sidst i første afsnit) er så tøvende overfor *13. dag Jul*, som såvel er en eksakt som en meget vigtig dato (=hellig tre konger), der angav julehelgens ophør og dermed afslutningen på retsferier m. v. (hvilket atter har betydning for snaps-ting, Kieler Omslag m. fl. »markeds-lignende« forsamlinger).

På s. 57 (afsnit 12, lin. 10 f.) er torsdag før pinse 1524 = 12. maj (ikke 11. maj), hvorfor fredag efter pinse er 20. maj (ikke 19. maj).

Øverst s. 52 anføres: *tirsdag martyrernes dag* efter Oculi 1518, mon ikke et misforstået *die martis*.

Under forsøget i note 6 ad s. 109 (= II s. 115) på at fastslå, hvornår det var Margrete dag, burde det retfærdigvis anføres, at selv Will. Christensen (f. eks. i Repertoriet) anfører begge muligheder (13. og 20. juli).

Toldtarif (s. 113 ff.)

Afsnit følger på afsnit i den i problemkataloget angivne rækkefølge med gennemgang af de mange detailspørgsmål, som man nu engang må tage stilling til, inden man forsøger at få kilderne til at tale.

Helt rigtigt – men så selvfølgelig, at det gang på gang overses – fastslås, at *regnefejl* er normen; man kan simpelthen ikke regne rigtigt med romertal, og det påvises, at tolderne (der jo ikke indsamlede statistisk materiale) fortrinsvis interesserede sig for pengebeløb mere end for varemængder, ganske logisk, idet kassen helst skulle stemme, medens eftertælling af de forlængst passerede stude nu engang ikke lod sig gøre. Og i det udmærkede bilag 8 (II s. 211) vises ved eksempler, at såfremt toldbeløb og varemængde (iflg. den rekonstruerede tarif) ikke stemmer overens, bør vi fortrinsvis stole på *pengebeløbet*.

Gennem et møjsommeligt revisions-, for ikke rent ud at sige detektivarbejde når præces via en række tilsyneladende uforklarlige uoverensstemmelser i nogle Ribe- og Koldingregnskaber frem til den fine konklusion, at tolderne kunne finde på at give rabat, såfremt tolden erlagdes i *hård valuta*. Denne helt centrale kritik af materialet leder mig ind på nok en mulig fejlkilde, idet det er utroligt, så ofte dronningens toldregnskaber viser, at stude fortoldedes i afrundede tal¹⁰, ja gerne i multipla af 50 (d. v. s. 100, 150, 200 o. s. v. stude), hvilket for mig at se tyder på, at tolderne var tilfredse med en »selvangivelse« inden for rimelighedernes grænse.

Det er ikke alle toldere, der har efterladt sig det bedste eftermæle; fælest blev vel den 1522 af byens folk myrdede Ålborgtolder Hans Bartholomæusen Tolders, hvis vilkårlighed præces her dokumenterer. Til forståelse af sagforholdet (s. 127) må man dog ikke blot have noten (14 = II s. 120) in mente, men også at Hans Tolders hovedfjende Ejler Bryske var lensmand på Ålborghus, indtil han i 1520 afløstes af, netop Hans Tolder. Det er formentlig årsagen til, at også et Ålborgregnskab endnu er i behold, antagelig bevaret som bevismateriale i en intern magtkamp, som almindeligt var imellem Christiern IIs trofaste funktionærer, der som bekendt ofte brugte mere tid på at bekæmpe hinanden end til at tage vare på kongens vitterlige fjender.

Når præces her udlægger magtkampen mellem tolder og lensmand (hans eget kildecitat nævner dog udtrykkeligt »kongens øksne«) således: »Man mærker stridsspørgsmålet om den adelige toldfrihed dirre i luften«, skal det være ham tilgivet, at han undtagelsesvis fremdrager nationalli-

10. Dronning Christines Hofholdningsregnskaber, f. eks. s. 179 f. og s. 184 f.

beralismens, d. v. s. Allens »klassekampssynpunkter«, da han såvel her som i indledningen (f. eks. s. 17) eftertrykkeligt gør op med myten om »borgerkongerne« Hans og Christiern II (hvilket vel er en tradition, der kan føres tilbage allerede til Behrmann og oplysningstiden).

Der var selvfølgelig alene tale om *fyrstepolitik*; men den kostede penge, og disse måtte tages, hvor de kunne fås, det være sig hos den danske borgerstand eller fra hansestæderne.

Toldsituationen (s. 129 ff.)

Blandt de mange overraskelser, denne bog indeholder, er ikke mindst dokumentationen for, hvor »middelalderligt« toldsystemet var, og ikke blot var toldsatser og -principper varierende fra toldsted til toldsted, men for en Hans Tolder gjaldt øjensynligt princippet: går den, så går den.

Årsagen til denne uensartethed finder præces især i den middelalderlige styktolds yderst *beskedne satser*; det kunne ikke betale sig at gøre vrøvl over bagateller. Men det kunne vel her være understreget, at når toldtariffen af 1516 primært interesserer sig for Østdanmark + Ålborg og slet ikke for Ribe-Kolding-tolden, skyldtes dette vel, at så længe den syd-jyske told tilfaldt enkedronningen, faldt motivet til at gøre sig uvenner med hansestæderne bort i dette ene tilfælde.

Og til dette afsnit (s. 130) kunne måske være henvist til kongebrevet til Ribe af 1518¹¹, der lader Ribeborgere være ubesværet af *den nye told* (mon ikke = 1516), såfremt de hjemtager deres eksportgevinster i sølv og afleverer det til den kgl. mønt, d. v. s. på een gang en parallel til præces' egen Øresundstoldproblematik (s. 118 ff.) og et helt moderne synspunkt at fremme de eksporterhverv, der hjembragte hård valuta.

I behandlingen af Ribetolden glæder man sig blandt andet også over præces' heldige fund af Ribe-privilegiet af 1529, og argumentationen virker ganske overbevisende til trods for, at præces – der er en fin metodiker, når det drejer sig om regnskaber – falder i med begge ben, når det kildekritisk drejer sig om at tolke et *privilegium*:

Vi ved, at medlemmer af Ribe magistrat reminiscere søndag (21. febr.) 1529 var i Gottorp¹², hvorfra de altså bl. a. må have hjembragt dette privilegium, som præces specielt ud fra ordene »Villighed og tro-

11. DGK II s. 104 nr. 51. Jfr. at præces' note 28 (= II s. 121) ad s. 135 opremser Ribeprivilegier in legio til og med nr. 50.

12. Fr. I reg s. 198.

13. F. ex. Kolding 1442 (DGK II s. 111) og Grenå 1445 (ib. II s. 201).

skab« (og det tilmed fra en afskrift) tolker som en konkret forpligtelse til ikke at støtte Christiern II (!).

Vel har præces som nævnt fundet eet nyt Ribe-privilegium, men – som vi så med 1518-brevet – udnytter han ikke de hidtil kendte til bunds, selv om hans note 28 opregner dem en masse. Hvis vi nu begynder med privilegiet af 1252, ser vi, at det motiveres *servitiis et meritis* (iflg. Danmarks Riges Breve: »for deres ydelser og fortjenester igennem lang tid«); mon for byens stillingtagen i Erik, Abel og Christoffer-fejden? Men når disse ord gentages i privilegierne af 1266, 1271, 1288 o. s. v., og vi tilmed i 15. århundredes dansksprogede privilegier¹³ finder det oversat »for troskab og villig tjeneste« (d. v. s. = adelsbrevsformularen), begynder vi at få en fornemmelse af, at der simpelthen er tale om en *formel*, der kun kan sige noget, hvis den tilfældigvis savnedes!

Men ej heller et sådant detailproblem bør selvfølgelig overskygge hovedsagen, herunder den fine skildring af toldstedets placering i Gottorp under den pengekræver Frederik I, der således undgik det danske rigsråds indblanding i opkrævning og toldpolitik m. v. Mærkeligere var det vel, at toldstedet 1542 flyttedes tilbage til Kongeå-grænsen, ikke mindst fordi denne var langt vanskeligere at kontrollere og det på en tid, hvor de efterhånden stærkt forhøjede toldsatser gjorde toldsvig og smugleri lønnende.

Præces antyder (s. 135), at flytningen kan ses i sammenhæng med, at Christian III kort efter (1544) delte hertugdømmerne med sine brødre, hvorfor dette betød, at han gennem flytningen kunne beholde tolden for sin egen lomme. Nu var det vel i nok så høj grad kansler Johan Friis, der var den drivende kraft, d. v. s. en mand, der næppe behøvede at tage altfor store hensyn, det være sig til kongen eller rigsrådet, og at toldstedets flytning kommer sidst på året 1542 virker som en ganske logisk konsekvens af, at kanslerens eneste værdige modstander og varetager af hertugdømmernes interesser *Utenhof* døde først på året, hvorefter Johan Friis omsider havde frit spil.

Mål og emballage (s. 142 ff.)

Også dette afsnit, der behandler en række af de vanskeligste og til dato mest dunkle problemer inden for tidshistorien, indeholder et utal af fine detailiagttagelser, herunder det metodisk rigtige – som alt for ofte overses – at et *notat* om en tarif eller møntomregning o. lign. principielt må anvendes med overordentlig stor varsomhed, idet der i så fald højst sand-

synligt foreligger en *afvigelse* fra normen; intet normalt menneske vil jo nogen sinde finde på at optegne, hvad der for samtiden var selvfølgelig (f. eks. at der går 100 øre på een krone); d. v. s. at vi her finder et problem, der er beslægtet med det tidligere omtalte, at alene det, at kildematerialet er bevaret, er nok til at gøre os skeptiske over for dets repræsentativitet.

Der er meget lærerigt og morsomt i dette afsnit, ikke mindst fordi vi jo alle er elever af fremragende forskere, der var uddannede i forrige århundredes økonomisk-materialistiske historikerskole og følgelig alle var påvirket af Adam Smith, Manchesterskolen o. s. v. (det være sig i positiv eller negativ retning), hvorfor vi alle er vænnet til at operere med en rationel økonomi, jernhårde lønningslove, kapitalen, der automatisk søger hen til de mest lønnende områder, og hele pris-udbud-efterspørgselsmytologien.

For denne traditionalistiske skole var det en selvfølge, at f. eks. toldsatterne nødvendigvis måtte stå i et »logisk« forhold til, om ikke ligefrem vareværdierne, så i hvert fald varemængden, d. v. s. at en halv toldsats automatisk måtte stå for den halve varemængde eller -værdi. Men atter sætter præces overbevisende ind med sin kritik, der i første omgang efterlader et såre flimrende billede hos den uforberedte læser: hvor synes dog datidens toldadministration rodet og primitiv.

Her havde det måske været på sin plads at fremhæve, at før det 17. århundredes videnskabelige revolution, hvor man søgte at gøre alt måleligt, havde man i datiden jo nøjagtig de samme problemer, som nutidens forskere kæmper med, d. v. s. at holde rede på de mange og højst varierende tøndemål, skippund, møntsorter (og her vel ikke mindst lødighed), og så længe en alen nu engang ikke var en alen, ville selv et nok så rationelt-logisk udarbejdet tarifsystem være komplet overflødigt, når tolderne alligevel måtte jugere sig frem til, hvor mange *laken* af denne eller hin klædesort, der måtte gå under betegnelsen en *lille pakke*, og så fremdeles.

På dette område er præces' hovedargument, at så længe toldsatterne var så overordentlig lave (selv for den meget indtægtsgivende studehandel på knap og nap 3 pct. af værdien), manglede det vigtigste incitament for toldsvig. Med hensyn til alle disse tønder, pakker og kramkister kunne det simpelthen ikke betale sig at pakke varerne om i toldmæssigt billigere emballageenheder.

Men i al sin lærdom er dette et afsnit, hvor den læge læser – om præces vil finde en sådan? – trods den pædagogiske disposition nemt farer vild. Ved at læse om alle disse pakker og korsbånd er jeg i hvert fald nået til

den opfattelse, at man lettest kan fatte princippet i dette *emballage-fortoldningssystem* – hvor tønder, kurve, vognlæs og kramkister kan fortoldes uden hensyn til eller kontrol af *indholdet* – ved (meget populært udtrykt) at sammenholde det med vort eksisterende *porto-taxt-system*, hvor der vel findes en tendens til at graduere efter, f.eks. multipla af 20 g, men hvor i virkeligheden emballageprincippet råder: uanset vægt er et brevkort billigere end et brev, større mængder sender vi som brevpakke eller – for at blive i bogens terminologi – som *korsbånd*. D. v. s. et »styktoldprincip«, hvor det normalt ikke kan betale sig at pakke forsendelsen om for at spare et par øre.

Og nok engang fremhæver præces – hvad der går som en ledetråd gennem hele værket – at disse toldregnskaber nu engang skal forstås som det, de er = *indtægtsbilag*, ikke materiale til handelsstatistik, hvilket medfører, at forskeren først må behandle kilderne metodisk, før han overhovedet tør overveje, hvorvidt en eventuel statistik kunne udarbejdes gennem hans bearbejdelse. Og med hensyn til det fremtidige arbejde med disse og beslægtede emner vil ingen forsker komme uden om at gennearbejde denne disputats.

Navneterminologi (s. 219 ff.)

»Navne er kun klang og røg«, og i bogens sidste trediedel beskæftiger præces sig med de talrige problemer, som de i toldregnskaberne opnoterede personnavne medfører, et unægtelig meget vanskeligt område, hvorfor han allerede langt tidligere (s. 97) har advaret os med bemærkningen: »resultatet nås ganske vist ikke gratis«! Det er sande ord.

Hvor beklagelig præces' omstændelighed i dette meget lange afsnit end kan være, undskyldes han dog også her derved, at den hidtidige forskning – for at sige det høfligt – har været på vildspor. Grunden hertil er vist især den omstændighed, at den traditionelle navnedebat fortrinsvis har været koncentreret om *Sønderjylland*, hvorfor vi umiddelbart skulle tro, at dens resultater var direkte anvendelige på i hvert fald Gottorpregnskaberne. Men grundet nationalitetskampsproblematikken har denne forskning hidtil fortrinsvis haft et etnisk sigte, for ikke rent ud at kalde en del af den for »Rassenkunde«.

Og vel har den tænkeligt kunnet give resultat, når det f. eks. drejede sig om at fastslå, hvorvidt Flensborgs indbyggere i en bestemt periode var af overvejende dansk eller tysk herkomst. Men præces påviser, at

en sådan navnetællingsmetode bliver komplet irrelevant, når det for den økonomiske historiker specielt drejer sig om at identificere en handlende eller snarere at fastslå et *firmas domicil*. Øresundstolderen Sander Lejel kan være nok så meget af skotsk herkomst, men hans borgerskab og dermed hans forretnings hjemsted var nu engang Helsingør.

Og hvor nationalitetsforskerne naturligvis tæller individer, gælder det nu engang i handelshistorien, at vi er så udemokratiske at regne med hoveder og ikke med hoveder, idet een enkelt tysk storkøbmands vareomsætning tænkeligt kan opveje 20–30 danske småhandlendes. Og her til kommer den førnævnte påvisning af, at mange, og ikke mindst store varetransporter fortoldedes af en speditør, der ikke altid oplyste, hvorvidt det var et dansk eller et tysk firmas varer, han transporterede!

Det er nok engang en række helt elementære betragtninger, præces kører frem med, men desværre til nu alt for ofte oversete. Meget lyder i den grad selvfølgeligt – d. v. s. *efter* at præces har oplyst os derom – at jeg som een af dette værks hovedfortjenester vil fremhæve dette, at præces i sin evne til at undre sig den ene gang efter den anden står som den lille dreng i Kejserens nye Klæder og tør sige om den hidtidige forskning: jamen han har jo slet ingen ting på!

Også her viser det sig, at præces ikke er tilfreds med – hvad der i og for sig var fortjeneste nok – at fastslå, at de hidtidige principper er – skal vi være elskværdige og nøjes med at sige: anvendt på et forkert område, hvor de ingen gyldighed har. Han ønsker at nå videre og give os i hvert fald et par fingerpeg om, hvorledes disse problemer fremtidigt kan og bør løses.

Principperne er gode nok, og pløjer man møjsommeligt bogens sidste lange tredjedel igennem, når man (groft sagt) til samme resultat, som den, der har haft den slidsomme opgave at skulle udarbejde et personnavneregister til en kildeudgave fra denne tid. Thi nu lader problemerne sig ikke længere anskue ud fra toldregnskabsmaterialet alene, de er vist fælles for denne periodes historie i dens helhed. Det sørgelige er ellers, at man efter afslutningen af et sådant register sidder med en mængde møjsommeligt erhvervet specialviden, som normalt går i graven med registerforfatteren, medens vi her endelig og omsider får en indføring eller – idet præces her undskylder sig med sin amatørstatus (s. 296): »det drejer sig ikke om at drive sprogstudier«, nej det tør siges – en slags »uvidenskabelig efterskrift« til den i øvrigt grundlærde og omhyggeligt udarbejdede bog.

I andet afsnit (s. 225 ff.) vover præces sig ind på det helt oplagte *patronymiconproblem*, idet det jo er velkendt, at sen-navne er karakteristiske for Skandinavien, men næsten ukendte i Tyskland, selv om man i

Nordtyskland dog kan finde en parallel med genitiv-s (Petersen = dansk, Peters = tysk); men over for denne tommelfingerregel undlader han ikke at fortælle os, at det er uhyre vanskeligt at skelne, primært af palæografiske årsager, idet sådanne navne gerne afsluttes med et tegn for *afslutnings-s*, som kan rumme et moment af forkortelse.

I betragtning af, hvor stor rolle det famøse β (»skillings-s«) spiller i denne sammenhæng, forekommer det mig dybt tragisk, at præces ikke gennemført har anvendt β i bogen, og det så meget mere beklageligt, som vi netop s. 225 konstaterer, at trykkeriet faktisk er leveringsdygtigt med hensyn til β -typen.

D. v. s. at når præces (note 8 ad s. 222 = II s. 146 f.) undskylder sig med, at kildematerialet ikke tillader at holde de to patronymiconformer ude fra hinanden, så skylder han os en undersøgelse af, om ikke en gennemgang af β -problematikken kunne have været en hjælp hertil. S. 225 får vi at vide, at præces gengiver β ved ss (dobbelt-s), men minsandten om han ikke også lader dette ss stå for s β (det burde dog i så fald rent logisk gives: sss!).

Nu er det selvfølgelig helt rigtigt, at mange skriverhænder har tilbøjelighed til at lade visse bogstavformer glide sammen til en ikke differentierbar fællestype; men uden at behøve at slå op i bogen kan vi dog gå til materialet takket være de nydelige omslag på dens for- og bagside, der gengiver et par smukke og let læste skriverhænder:

For at begynde med bagsiden finder vi som allersidste tegn på siden et klart og tydeligt β , der vel at mærke *ikke* er et »skillings-s«, men simpelthen et *skillingstegn* (d. v. s. møntbetegnelsen). Sammenligner vi derpå 5. og 6. lin. (regnskabspost 4 og 5) finder vi her en Per Ebbesen, respektive Per Abrahamsen, hvor vi klart og utvetydigt kan skelne imellem et Ebbe β og Abraham β en, idet dog det første β 's tydelige afsluttende højresving indicerer, at det langt fra at være en eller anden s-form simpelthen er en *patronymicon-forkortelse* (medens det såkaldte »skillings-s« i Abrahamsen simpelthen er et s, og naturligvis bør gives som sådan).

Tilmed kan vi foretage kontraprøve på bindets lige så smukke forside, hvor vi i såvel første som sidste post finder et »Andersen«, og her efterfølges det øverste β af et »en«, medens det nederste β (uden efterfølgende »en«) med en klar afsluttende højredrejning viser os, at der også her er tale om, ikke et s eller β , men en patronymicons-forkortelse. Også i bilaget fig. 1a finder vi gode eksempler på dette, idet vi blot bør erindre, dels at ikke alle hænder tillader denne skelnen, dels at det »almindelige« β hos visse skrivere *kan* anvendes også som patronymicons-forkortelse,

medens jeg ud fra egen erfaring vil formene, at det modsatte (at patronymicon-s anvendes = simpelt β) forekommer så sjældent, at der i så fald vil være tale om ligefrem en fejl af skriveren.

På s. 226 får vi at vide, at kortformer »havde betydelig udbredelse« i Danmark, d. v. s. – som det klart fremgår af bogens smukke omslag – navne som Per, Las, Nis, Jes o. s. v., hvilket kan benyttes som udgangspunkt for en mere principiel kritik af selve det her anvendte begrebsapparat. Hvad står egentlig et β Ie β for?

Ja, en stakkels tekstudgiver må selvfølgelig træffe sit valg, hvorfor han (i henhold til sine i forordet udførligt angivne udgivelsesprincipper) vil være tilbøjelig til at opløse denne »rebus« f. eks. = Per Jessen (evt. Per Iessen). Men når så udgiveren når frem til personregisteret, d. v. s. skal til at beskæftige sig med, hvad manden egentlig hed (jfr. præces' ulyksalige terminologi: den korrekte navneform!), så slår han selvfølgelig Per, Peder, Peter, ja evt. Peiter sammen til een gruppe, ligesom han naturligvis ikke differentierer mellem Jensen og Jessen, da sidstnævnte form i utallige tilfælde skyldes en glemt nasalstreg.¹⁴

Personligt tror jeg, at vi opnår en bedre forståelse af skriverhændernes »stenografiske« tilbøjeligheder, hvis vi opfatter dette β Ie β som nærmest et *ideogram*, eller om man vil, en rebus, hvor fornavnet skal begynde med et P og ende på -er, medens efternavnet er et patronymicon bygget over Je β , evt. Jen β med »glemt nasalstreg«. Her er kort og godt tale om en person, der i dåben er benævnt efter den populære helgen Petrus, hvilket i folkesproget kan udtales højst varierende, og af skrivernes forkortelses-systemer kan i hvert fald ikke umiddelbart udledes noget om tidens tilbøjelighed til kortformer.

Det uheldige begrebsapparat møder vi igen s. 238 (sidst i første afsnit), hvor Oleves opfattes som en *germanisering* af Olufsen, medens Gertsen er en *misforstået* form for Gerdes. Overført på den kendte forfatter Olaus Petri skulle denne navneform således være »misforstået« for Olof Pettersson? Nej, det er selvfølgelig bare en *latinisering*, d. v. s., at for præces synes blot daniseringer at være »misforståelser«? Og side op og side ned opererer præces med, hvad der er *det korrekte*, eller hvad der

14. Flg. virker det helt bagvendt, når præces s. 239 ved omtale af, at udgiveren af Husumer Urkundenbuch har slået en række patronymicon-typer (-sen, -es, -s) sammen i registret, skriver: »Man må formode, at kildematerialet har givet udgiveren sikkerhed for, at det virkelig er det samme navn«. Når vi ikke med sikkerhed kan *skelne*, bør vi selvfølgelig ej heller gøre forsøg på at differentiere, men netop holde hele bunken af f. ex. Jes, Jens, evt. Jon, Johan o. m. a. samlet.

er misforståelser, skønt han siden (f. eks. s. 247) udmærket godt kender *variantproblemet*¹⁵.

Kære præces! Hvad er et navn? Rosen dufter lige dejligt, hvad den end hedder. I betragtning af den rolle præces tillægger »det korrekte« navn, er det næppe uvæsentligt at få fastslået, hvad samtidens Danmark opfattede som det centrale element i en persons navn eller navne. Og her ligger det uden for enhver tvivl, at det var *fornavnet*¹⁶ (»døbenavnet«). Ethvert menneske, der er så lykkelig at kende sin fader, besidder dertil et patronymicon (hvad enten han benytter det eller ej), hvortil kommer en – som påvist af præces – meget udbredt anvendelse af »kaldenavne«, det være sig efter udseende, sted, erhverv o. s. v., utvivlsomt, som præces fremhæver, fremkaldt af datidens ønske om identifikationsmuligheder¹⁷.

Men af disse *tre* navne synes man normalt blot at anvende de *to*, d. v. s. at patronymicon og »kaldenavn« ligesom udelukker hinanden¹⁸. Mit eget arbejde med register til Åsum herreds tingbøger (i 1640erne) viser således klart, at selv om de fleste bønder blot anvendte to navne (altså for- + efternavn), var de faktisk i besiddelse af alle tre navne. Men medens de i daglig tale kaldtes Oluf Smed, Peder Brun, Rasmus Pebersvend o. s. v., ville de som juridiske personer normalt blive betegnet: Oluf Andersen, Peder Sørensen og så fremdeles, idet »kaldenavnet« øjensynligt ofte bevarede et vist præg af øgenavn.

Det er vanskeligt at afgøre, hvad den pågældende person selv har ment, at hans »korrekte« navn var. Men for standspersoner var der dog een lejlighed, hvor de blev stillet over for problemet, nemlig når de skulle have stukket et signet. Selv om vi næsten udelukkende møder f. eks. Eggert Frille benævnt med dette faste tilnavn, indeholder hans *segl* karakteristisk nok: *Eggardi Christierni*¹⁹.

Men selv om som sagt terminologi og begrebsapparat kan diskuteres,

15. A propos navnevariation fremkaldt af skiftende milieu kan jeg ikke undlade at erindre om Arups eksempel (Danmarkshistorien II s. 278) fra ca. 1450 om Niels Jepsen, der hos Jer (d. v. s. i Lybæk) kaldes Claus Molenbech.
16. Følgelig var ældre tiders personregistre (f. eks. Kancelliprotokollernes) på *fornavn*, hvilket (når det drejer sig om personer med patronymica) også er enerådende i moderne udgaver, her bortset fra netop dette værks i øvrigt omhyggelige personregister!
17. Jfr. præces' udmærkede eks. om Jens Himmerbo, der flytter til Ålborg, hvor netop dette navn ikke udgør tilstrækkelig identification, hvorfor han inden længe betegnes Jens Vindblæs (s. 281).
18. Jfr. præces' eget eks. i note 9 til s. 280 (II s. 173): Jens Pedersen, som kaldes Bjørnkær.
19. Eksemplerne herpå legio: Las Lunov = Laurentii Henricii; Torbern Bille = Torberni Benedictii. Mon dåbsliturgien har latiniseret børnenes navne?
20. Repertorium 2. rk. nr. 7073.

viser præces sig gang på gang som god practicus, og hans sunde sans forhindrer ham som regel i at falde i de grave, han har gravet for os andre, der ikke har hans omfattende detailkendskab til dette besværlige kilde-materiale.

Specielt bilag 18 (II s. 221 ad I s. 239) er et udmærket eksempel på metodens anvendelse i praksis. Nu drejer det sig nemlig ikke længere om navneteori, men simpelthen om *firmaidentification*, hvorfor vi springer op og falder ned på navnevarianterne og i stedet forsøger at kortlægge Jon Paincks virke gennem toldregnskaberne. Jeg havde ønsket lidt flere bilag af denne type og lidt mindre snak i teksten.

Men når vi så når frem til bilag 21 (II s. 225 ad I s. 257), hvor Peder Kremer sidestilles med Peder Mikkelsen fra Assens, vender præces elegant op og ned på sagen ved at fremføre gode grunde – og vel at mærke ikke filologiske, men forretningsmæssige – for, at disse to *ikke* er een og samme person. Jeg er ganske overbevist; men hvor pædagogisk velegnet eksemplet end er, findes der faktisk en simplere og strengt taget nok så overbevisende argumentation, nemlig den at undersøge, hvad Peder Kremer da egentlig hed. Og her viser hans segl²⁰, at han faktisk var en *Per Jepsen!*

Ikke mindst i dette ellers så tunge afsnit får vi lejlighedsvis »glimt af virkeligheden«, næsten et kig om bag kilden, d. v. s. toldbilaget. Allerede i indledningen omtales (s. 87) problemerne om kladde over for eventuel renskrift, hvad der spiller en rolle med hensyn til diktat- eller afskrivningsfejl, sammentællingsfejl o. s. v. S. 263 omtaler præces med nogen forbløffelse den 1498 fortoldede *Lambarth sunder tonamen*, »hvilket vel vidner om, at han (d. v. s. tolderen) har spurgt manden efter et tilnavn« (!). Mig forekommer dette et typisk eksempel på diktatfejl, d. v. s. en overtræt skriver (der som ovennævnt glemmer at føre rettelser til bunds, jfr. ovf. ad note 7), som modtager diktat fra toldsvende eller underskrivere (af hvis hukommelse, høreelse og hele sans for navne vi nu er helt afhængige). De germaniserer således jævnligt (læser Carsten for Christiern o. s. v.), og her dikteres nu vare og toldbeløb for en Lambert, hvorefter den distræte skriver spørger: »og tilnavnet«, hvorefter han helt mekanisk indfører sin kollegas negative svar: »uden tilnavn« (underforstået i toldsvendens kladdeliste), en smuk parallel til det klassiske at afslutte et brev med »anførselstegn slut punktum«!

Først i det udmærkede resumé (s. 295) indser præces, at han har været på glatis (og vel at mærke slæbt sine læsere hele vejen med), idet vi omsider finder *variationer*, »der frit kan alternere«, »kunne erstattes«

etc. (i stedet for det ulyksalige ønske om »det korrekte«, respektive misforståelser).

Måske kunne præces med fordel her have anvendt en systematik efter fejltyper (fejlkilder). Flere udmærkede eksempler herpå giver han i kapitel 9 (s. 305 ff.²¹) med fejl af typen dr. Poul *Lenemark*, d. v. s.

1. høre- eller diktatfejl.
2. Fejl eller variationer af palæografisk art, herunder s, ss og ß-problematikken. Et mindre heldigt eksempel på »ombytning af bogstaver« meddeler præces (s. 310 f. o.), idet en Henrik Verst lejlighedsvis benævnes Vrest. Her er der jo blot tale om, at en afskriver aldrig kan vide, hvornår en *er*-forkortelse skal gengives *er* eller *re* (jfr. det klassiske problem om udgiveren skal skrive Anders eller Andres, rebussen tillader begge muligheder).
4. huskefejl à la »en kræmmer fra Holstebro«.
5. de egentlige filologiske finesser, hvoraf en række behandles i kap. 8 (s. 295 ff.) med tilhørende bilag 37 (II s. 260)²².

Skønt dette lange slutningsafsnit om navneterminologien forekommer mig ikke helt at ligge på samme høje videnskabelige niveau som hovedafsnittene, giver som sagt især de mange yderst instruktive bilag en fin vejledning (og mange konkrete resultater). Vel ligger værkets hovedstyrke i negationen, afvisning af al tidligere skråsikkerhed, når det gjaldt at benytte toldregnskaberne handelsstatistisk, betoningen af, at etnisk tilhørsforhold er uvæsentlig, når det drejer sig om firmaidentifikation o. s. v. Og medens flere af navneafsnittets »problematiske« dele vel skyldes, at vi her er inde på spørgsmål af mere almenhistorisk art og på ingen måde begrænset til det være sig tiden ca. 1500 eller toldregnskaber, slutter præces fornemt ved til sidst at vende sig til et for hans these centralt problem.

21. Når præces s. 278 harcellerer over skriverens »forkerte etymologi«, idet denne kalder en Niels (Claus) Jelling for Elling, behøver man dog ikke at være filolog for at vide, hvor almindelig en sådan »variation« var, vist ikke mindst på jysk område. S. 230 ved præces, at Jepsen, Ibsen og Ebsen kan variere; mon ikke også Esbern og Jesper (se hertil bilag 16 = II s. 219); som Erik blir til Jerrik, Ejler til Jeller, Envold til Jenvold, og stednavnet Egebjerg til Jegebjerg (se alt i Repertoiets registre), må Elling og Jelling selvfølgelig kunne alternere.
22. Desværre er »9. Fomodede fejlmuligheder i navneskrivning s. 305« udgået i indholdsfortegnelsen (s. 11), men heldigvis har vi da selve teksten.

Lokaliseringsproblemer (s. 317 ff.)

Her får vi at vide, at hvad der er sandt i studehandel, ikke behøver at have gyldighed i hestehandel. F. eks. føres studene normalt i store, ofte meget store flokke (formentlig drevet ved lejede knægte), medens den mere luksusbetonede vare hestene ofte udførtes blot to-tre stykker ad gangen, hvorfor specielt hestepangerne kunne have tilbøjelighed til at følges ad. I bogens sidste bilag (f. eks. 39 = II s. 265) dokumenteres med al ønskelig tydelighed, hvor uinteresserede tolderne var i de handlendes *navne*; et navn var nok, selv om der var tre ejere i følge ²³.

Og skjult under den lidet gennemskuelige titel »Anvendelsen af ibidem« (s. 331 f.) viser præces os sin enestående evne til at pine helt uventede resultater ud af ikke blot toldmaterialet, men sågar af dets vitterlige fejl. Lejlighedsvis optræder en lang række prangere tilsyneladende fra samme by (ved tilf. ibidem), hvilket iflg. præces' omfattende personkendskab til handelsfirmaerne ikke kan være korrekt. I stedet indicerer denne »fejl« et rejseselskab, hvis samtlige medlemmer ikke bor i f. eks. Holstebro, men lige har været der og *på markedet* opkøbt de heste, som de nu eksporterer i flok og følge. D. v. s. at vi overraskende nok her finder et materiale, der benyttet med forsigtighed kan sige eet og andet om de gamle markeder ²⁴.

Som rosinen i pølseenden slutter præces med en fornem demonstration af netop den positive side af hans metode til firmaidentifikation (bilag 43–44 = II s. 271 ad I s. 345). Det er ligefrem historien om søde Mette og skidte Mette; når Jørgen Hansen er at træffe ved Gottorp toldsted,

23. Denne studepangerproblematik er morsomt nok en nøje metodisk parallel til vanskelighederne ved at bestemme de adelige udlandsrejser i 16.–17. årh., hvor vi vel tit og ofte kan kortlægge et rejseselskab bestående af flere unge adelige med deres hovmestre og dets færden fra universitet til universitet, men hvor gang på gang så den ene, derpå den anden savnes i kilderne, d. v. s. i universitetsmatrakterne.

Og denne regnskabsførernes manglende interesse for de betalendes navne genfinder vi 100 år senere i f. eks. de fynske ekstraskattemandtal, hvor det næsten var en regel, at man var en generation bag efter, d. v. s. at først når bonden døde, fik hans gård i regnskabet navn efter ham.

24. Over for dette fine bidrag til markedernes historie virker det næsten småligt at måtte kværulere over et par sjuskefejl. S. 332 f. note 13 (= II s. 190) hævdes det, at forordningen af 1540 opretholdt Holstebro midfaste marked; det var nu *mid-sommer* markedet (som iflg. Trap endnu 1869 var hestemarked), og for øvrigt gjaldt forordningen ad Wandsbeck til.

A propos tallene s. 332 f. har jeg undtagelsesvis talt efter og er for 1485 nået til 14 prangere med 104 heste, evt. 13 prangere, men i så fald 94 heste (*ikke* 93), og de (øverst s. 333 nævnte) 11 prangere fortoldede (*ikke* 77, men) 72 heste.

bliver Jørgen Friis altid væk og vice versa. Da deres firmaers hjemsted, størrelse, omsætning og varespecialiteter er så at sige identiske, taler alt her for, at det er een og samme person (firma).

Det er, som præces udtrykkeligt fremhæver her i slutningen, uomgængelig nødvendigt at stille sine spørgsmål præcist, d. v. s. (måske lidt mere præcist udtrykt) kun at stille relevante spørgsmål, som der er begrundet formodning om, at netop det foreliggende kildemateriale efter dets tilblivelsessituation overhovedet kan besvare. Hvor selvfølgelig det nu – d. v. s. takket være præces' indsats – end kan lyde, må vi stedse huske, at tolderne ikke lavede handelsstatistik.

Ubearbejdede kilder er altid stumme; først efter et møjsommeligt historisk-metodisk arbejde (ikke mindst ved hjælp af vore tekniske hjælpevidenskaber) kan vi måske ud af kilden skabe et grundmateriale, som kan benyttes til visse emner, men ikke nødvendigvis til alle de spørgsmål, som vi så gerne så besvarede.

Gennem dette myreflittige og (trods mine spredte, syrlige kommentarer) meget omhyggelige arbejde har præces ryddet grunden, i sig selv yderst fortjenstfuldt at have så stor tillid til sine teorier at turde tale så at sige hele den hidtidige forskning imod. Men ikke nok med det; fejkilder og fejltyper gennemgås, hvilket er af principiel betydning for enhver, der i fremtiden vover sig ind på disse emner. Og hertil kommer de utallige undervejs møjsommeligt opnåede detailresultater, der viser præces' fine iagttagelsessans og evne til ud af selv en tilsyneladende bagatelagtig fejl at udvinde resultater, det være sig på det rigspolitiske plan, som tilfældet var med Øresundstolden, eller helt ned i den lokale markedssituation.

Især glæder jeg mig over, at hvor historisk-metodisk dette arbejde end er i sit anlæg, følger præces den klassiske forskervej, ikke at starte med syntheser; først må og skal analysen føres til bunds. Der er følgelig for mig ikke andet tilbage end her at ønske dansk historisk forskning til lykke med denne landvinding.